

Metafizika slobode kao temelj etike

Anto Pavlović*, Dalibor Renić**

Sažetak

Sloboda na najdublji način prožima ljudsku egzistenciju pa mnogi upravo u njoj prepoznaju najjasniji i najočitiji pečat sličnosti čovjeka kao stvorenja sa svojim Stvoriteljem: »Na svoju sliku stvori Bog čovjeka« (Post 1, 27).

Stoga se u ovome radu nastoji istražiti i produbiti upravo pitanje ljudske slobode. U promišljanju slobode interes će biti usmjeren prije svega na njezin metafizički vidik. Naime, uvjereni smo da ona može biti shvaćena i razjašnjena na autentičan način samo ako se promatra u odnosu na njezin neodvojivi metafizički temelj. To znači da pozornost u pristupu slobodi neće biti izravno usmjerena na način na koji se ljudski subjekt, svojim duhovnim tj. slobodnim djelovanjem samoodređuje, posežući na horizontu vrijednota za jednim isključujući druge, što onda omogućuje moralnu prosudbu njegovih čina. Napose se želimo posvetiti istraživanju slobode kao iskonskoga uvjeta mogućnosti svakoga moralnog djelovanja a time i uspostavljanja etičkih pretpostavki koje omogućuju da neko djelovanje bude prosuđeno kao dobro ili loše.

U tom smislu nastojat će se najprije pod različitim vidicima rasvijetliti iskonsku stvarnost ontološke slobode, da bi se na tim temeljima moglo otkriti u kojem se smislu ta sloboda postavlja kao temeljni uvjet mogućnosti one koja se očituje u slobodnome ljudskom djelovanju — u istinskome djelovanju »per se« subjekta — a koja se može nazvati vlastitom ili etičkom slobodom.

Ključne riječi: duhovni subjekt, ontološka sloboda, etička sloboda, Karl Rahner, Joseph de Finance, Emerich Coreth

Uvod u problematiku

U kontekstu klasične metafizike¹ svako je biće, zbog same činjenice da egzistira tj. da je vlastitim aktom bivstvovanja ukorijenjeno u totalitet bitka (u Bitak u

* Dr. sc. Anto Pavlović, Filozofski fakultet Družbe Isusove, Zagreb. Adresa: Jordanovac 110, p. p. 169, 10 001 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: apavlovic2000@yahoo.com

** Dr. sc. Dalibor Renić, Filozofski fakultet Družbe Isusove, Zagreb. Adresa: Jordanovac 110, p. p. 169, 10 001 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: drenic@ffdi.hr

1 Pod pojmom *klasična metafizika* podrazumijeva se aristotelovsko-tomistička. No, potrebno je precizirati da, unatoč određenoj bliskosti, između ovih dviju metafizika postoji znatna razlika, pose-

punini), promatrano kao subjekt. No, činjenica raznolikosti bića jasno pokazuje da svako biće nije subjekt na *isti* način. Ono što subjekte čini različitim jest način na koji uozbiljuju svoju *subjekt(iv)nost*² (bit–narav), što izražava temeljna *analogija* koja prevodi u spoznajni red ontološku činjenicu *participacije*.

U tom smislu bića (subjekti) koja ostvaruju vlastito bivstvovanje isključivo u okvirima zadanim njihovom biti možemo označiti kao *materijalna bića*. Materijalnost znači da se subjekt(iv)ni aspekt tih bića iscrpljuje na granicama njihove vlastite objektivne manifestacije. Ona dakle, budući da ne posjeduju pravi i istinski »se« (*usebnost*), ne mogu imati ni istinsku subjektivnost. Njihova je subjektivnost *zatvorena*, što se pokazuje u činjenici da ih vlastita narav »posjeduje« upravljajući i vodeći ih mudro u njihovu djelovanju.

S druge pak strane, biti ili naravi bića koja pokazuje sposobnost nadilaženja vlastitoga ontološkog određenja — sposobnost biti ono što jesu, ali istovremeno i drugo, biti kod sebe ali istovremeno i izvan — pridaje se atribut *duhovna*. Tako se *subjekt* koji bivstvuje na ovaj način s pravom može nazvati *duhovnim subjektom* odnosno subjektom s duhovnom, *otvorenom subjektivnošću*. Stoga, ako se kaže da je ljudsko biće po svojoj naravi otvoreno, to ne znači drugo nego da je *ontološki slobodno*. Ontološka se sloboda očituje prije svega u sposobnosti spoznaje i samospoznaje koja se dovršava u afirmaciji vlastitoga *ja*. Osim toga, činjenica da subjekt može reći *ja* pokazuje da u istome činu spoznajno–misaonoga dinamizma na refleksivan način dohvaća onu iskonsku prisutnost sebe samomu sebi; da se, u duhovnome smislu, posjeduje, ima svijest o sebi, da jednostavno posjeduje pravi i istinski »se«.³ Upravo ove dvije vlastitosti — *sloboda* i *svijest o sebi, samosvijest* — omogućuju da se dotični subjekt definira kao *duhovni subjekt* ili *osoba*.⁴

Nedvojbeno je da sloboda u svojoj posebitosti i zagonetnosti na najdublji način prožima ljudsku egzistenciju, dotle da mnogi upravo u njoj vide najautentičniji izražaj sličnosti i bliskosti čovjeka kao stvorenja sa svojim Stvoriteljem. Odnosno, u činjenici slobode prepoznaju najautentičnije značenje i uobličenje biblijskoga izričaja: »Na svoju sliku stvori Bog čovjeka, na sliku Božju on ga stvori«. (Post 1, 27).

U ovome radu nastoji se istražiti i produbiti pitanje ljudske slobode. U tom smislu nastojat će se najprije pod različitim vidicima rasvijetliti iskonsku stvarnost

bice u shvaćanju pojma bitka. Stoga ćemo se u ovom prilogu oslanjati uglavnom na Tominu koncepciju.

- 2 Pojmovi *subjekt* i *subjektivnost* uzimaju se ovdje u njihovome metafizičkom značenju. *Subjektivnost* ili *subjektivno* ne znači dakle, kako smo naviknuti, pomanjkanje objektivnosti, nego način na koji se bitak daje u nekom biću čineći ga realno bivstvjućim. Ipak, da bi se izbjegle nejasnoće, umjesto *subjektivnost*, što je logična izvedenica iz pojma *subjekt*, upotrijebljivat će se, s istim značenjem, riječ *subjektivnost*.
- 3 Da bi se označila duhovna sastavnica ljudskoga subjekta po kojoj je prisutan samomu sebi, ostat će se pri izvornome Tominom latinskom terminu »se«. On naime izravno ukazuje i uključuje pojam *refleksije* što je za naš pristup slobodi od iznimne važnosti. Usp. s obzirom na ovo poznati Tomin tekst iz: *De Veritate*, q. 1, a. 9.
- 4 Za detaljniju analizu problematike naravi duhovnoga subjekta vidi: A. Pavlović, *Metafizika subjekta J. de Financea*. Čovjek je biće po svojoj naravi otvoreno, OŽ, 2011, 66, 4, 443–457.

ontološke slobode, da bi se na tim temeljima moglo otkriti u kojem se smislu ta izvorna sloboda postavlja kao temeljni uvjet mogućnosti one slobode koja se očituje u slobodnome ljudskom djelovanju, u istinskome djelovanju *per se* subjekta a koja se može nazvati *vlastitom* ili *etičkom slobodom*.

Iako to već sam naslov sugerira, a razvidno je i iz ovih uvodnih napomena, ipak držimo potrebnim izričito precizirati da će interes u promišljanju slobode biti usmjeren prije svega na njezin metafizički vidik. Naime, uvjereni smo da se ona može shvatiti i na autentičan način razjasniti samo ako se promatra u odnosu na njezin neodvojivi metafizički temelj. To znači da u pristupu slobodi pozornost neće biti izravno usmjerena na način na koji ljudski subjekt svojim duhovnim, slobodnim djelovanjem određuje sama sebe — *autodeterminira* se — posežući na horizontu vrijednosti za jednim isključujući druge, što onda omogućuje moralnu kvalifikaciju njegovih čina. Ono čemu se želimo napose posvetiti jest istraživanje slobode kao iskonskoga uvjeta mogućnosti svakoga moralnog djelovanja a time i utvrđivanju etičkih pretpostavki koje omogućuju da neko djelovanje bude kvalificirano kao dobro ili loše.

Nit koja će se slijediti u ovome istraživanju već se daje naslutiti iz izričaja poput *iskonski uvjet mogućnosti, temeljni uvjet mogućnosti...* Riječ je o pojedinim neotomističkim autorima iz konteksta suvremene filozofije koji su se nadahnjivali na djelu belgijskoga isusovca Josepha Maréchala.⁵ Važnost Maréchalova djela sastoji se u tome što on prilazi filozofiji Tome Akvinskoga promišljajući je s motrišta Kantove transcendentalne metode.⁶ U našem istraživanju uz T. Akvinskoga i Maréchala, uzet će se u obzir posebice Karl Rahner, Josepha de Finance i Emerich Coreth.

Kako bi se izbjegli mogući nesporazumi, nužno je u kontekstualizaciji problematike razjasniti još jedan aspekt bitan za ispravan pristup pitanju slobode.

Sloboda i samosvijest dvije su konstitutivne sastavnice ontološkoga jedinstva duhovnog subjekta. Kao takve, kroz dinamizam ljudske duhovne aktivnosti očituju se u svojoj različitosti, ali istovremeno i neodjeljivosti. Bez ontološke slobode ne bi bilo moguće refleksivno dohvatiti i izreći u afirmaciji vlastitoga *ja* onu izvornu *usebnost (se)* subjekta po kojoj je on sam sebi prisutan. S druge pak strane, samosvijest se pokazuje kao »svjetlo« ljudskomu djelovanju bez kojega bi sloboda ostala samo slijepa težnja, a ne mogućnost postavljanja cilja vlastitomu djelovanju. Između ovih dviju vlastitosti duhovnoga subjekta vlada, dakle, odnos međusobnoga prožimanja i ovisnosti. Njihovo razdvajanje i promišljanje posebno aspekta slobode provodi se samo za potrebe istraživanja, a nikako da bi se na bilo koji način

5 Jedan od istaknutih neo-tomista Johann Baptist Metz, govoreći o *suvremenom tomizmu* inspiriranom na Maréchal, navodi sljedeća imena — na francuskom govornom području: P. Rousselot, A. Marc i J. de Finance, te na njemačkom: J. B. Lotz, M. Müller, K. Rahner, G. Siewerth, B. Welte. Usp. Johannes Baptist Metz, *Christliche Anthropozentrik. Über die Denkform des Thomas von Aquin*. München, 1962, br. 127.

6 Riječ je prije svega o: Joseph Maréchal, *Le point de départ de la métaphysique*. C. V, Le thomisme devant la philosophie critique, 2° ed., DDB, Paris 1949.

dalo naslutiti kako se radi o dvjema odvojenim međusobno neovisnim aktivnostima ljudskoga duhovnog dinamizma. Štoviše, potpuno razumijevanje jedne od ovih vlastitosti nemoguće je ako se ne uzme u obzir i druga; razmatranje slobode neće biti moguće a da mu ne bude neprestano pretpostavljena, što izravno što neizravno, i samosvijest subjekta.

1. »Interval« u subjektu i »prostor« slobode

U pristupu problematici slobode potrebno je prije svega razjasniti pitanje: na čemu se sloboda utemeljuje odnosno gdje je u metafizičkoj strukturi ljudskoga subjekta »prostor« slobode? Počinjemo upravo od ovoga pitanja jer ono predstavlja logičan spoj s onim što je prethodno naznačeno, a odnosi se na specifičnost ljudske naravi koja se očituje kroz njezinu duhovnu dimenziju. Samim time i odgovor na postavljeno pitanje već je dijelom naznačen.

Već smo prije utvrdili da se *ja-subjekt* očituje u jednoj *naravi* koja neusporedivo nadilazi narav bića koja su obilježena materijalnošću. Zbog posebitosti vlastite naravi ljudsko je biće u svojoj najintimnijoj ontološkoj strukturi prožeto određenim »proturječjima« koja ga čine »nepoznanicom« drugima, a nerijetko i samomu sebi. U tom smislu i sam pokušaj njegova definiranja ne može izbjeći paradoks tj. odiše dozom paradoksalnosti: *ja-subjekt* biće je koje je neodređeno (otvoreno) u svojoj određenosti, ono je dakle nutarnje neodređena određenost.⁷

Iz zagonetnosti strukture *ja-subjekta* jasno se iščitava da se njegova narav u potpunosti ne podudara, tj. ne može se poistovjetiti s njegovim *ja* (ja nisam narav, nego imam narav). Štoviše, u određenom smislu, *ja* (subjekt) je »suprotstavljen«, odnosno »suprotstavlja se« vlastitoj naravi. Ta suprotstavljenost, koja se pokazuje između *subjekta* odnosno između *ja* i njegove *naravi*, govori da je dotični *subjekt* već u najdubljoj intimi svoje metafizičke strukture »obilježen« svojevrsnim »rascjepom«, »podvojenošću«, tj. da bivstvuje u jednome stalnom »odmaku« od sebe, u jednoj trajnoj nutarnjoj »protegnutosti« i »napetosti« vlastitoga bitka između »se« i »se«.

Da bi se otklonila svaka primisao na dualizam unutar duhovnoga subjekta (*ja-subjekt* — *narav*) nužno je precizirati da narav nije ništa drugo, odnosno ne čini drugo doli jedno nedjeljivo jedinstvo s *ja*, »istovremeno«, međutim, razlikujući se od njega. Reći, dakle, »moja narav«, to znači da ona nije u potpunosti *ja*, ne »poistovječuje« se u potpunosti, nije potpuno i savršeno jedino s *ja*, nego je »nešto« moje, nešto što pripada meni, mome *ja*, ostajući, u određenome smislu, uvijek »drugo«, različito od *ja*. Da bi se to učinilo jasnijim, povlačeći određenu analogiju, može se ustvrditi: afirmirajući »ja sam čovjek«, »ja sam ono što jesam, čovjek« izražavam istovremeno jedno jedinstvo u drugotnosti (različitosti). Zamjećujem,

7 Čovjek je ograničeno biće smješteno u materijalni svijet ali istovremeno otvoreno prema neizmernom i bezgraničnom. Usp. Karl Rahner, *Selbsterfahrung und Gotteserfahrung: Schriften zur Theologie*, Band X, Benzinger, Einsiedeln, 1972, 133–145, 133.

dakle, određenu različitost (drugotnost, odnosno »dvojstvo«, ne dualizam) u jedinstvu duhovnoga subjekta, što svjedoči da njegovo nutarnje ontološko jedinstvo sa samim sobom nije potpuno, nije savršeno. No, za razliku od toga, u afirmaciji »Ja sam Onaj koji Jesam« (Izl 3, 14) izražava se potpuno i savršeno ontološko jedinstvo dotičnoga Subjekta sa samim sobom; On je savršeno jedno.

Promotrimo sada u kojem smislu treba shvatiti »napetost« odnosno »opiranje« subjekta vlastitoj *naravi*? Stvarna »suprotstavljenost« odnosno »podvojenost« a time i »napetost« između *se* i *se*

očituje se ovdje između subjekta, ukoliko egzistira kao neodređenost, bolje rečeno ukoliko bivstvuje u jednoj otvorenosti, u jednoj neograničenosti koja je vlastita njegovoj duhovnoj naravi, te s druge strane, istoga subjekta, no, ovaj put promatranoga s gledišta njegove egzistencije u skladu s vlastitom ontološkom određenošću, tj. limitiranošću koja je zajednička svakoj *naravi* ukoliko je ona, osim što je dakle ograničavajući, to jest određujući čimbenik u metafizičkoj strukturi nekoga bića, ujedno shvaćena i kao počelo njegovoga djelovanja.⁸

Ova »suprotstavljenost« subjekta, *ja*, vlastitoj *naravi*, koju smo označili pojmovima »rascjep«, »odmak« ili »distanca« između *se* i *se* — »*se*« kao neodređenosti, otvorenosti (po kojoj subjekt nadilazi sebe, izvan je svojih ontoloških određenja, drugo je od sebe) te »*se*« kao određenosti tj. ograničenosti (po kojoj je ono što jest, posjeduje se u duhovnom smislu, ali samo pod uvjetom da je istovremeno izvan, da je drugo od sebe) — nije drugo doli pokušaj da se u nedostatku odgovarajućega pojmovlja barem metaforama uobličiti u riječi ono što je u riječi teško pretočiti; misli se, naravno, na duhovnost odnosno na duhovnu sastavnicu naravi ljudskoga subjekta. Upravo iz te duhovne sastavnice — čiju realnost nastojimo prikazati izričajima poput »rascjep«, »odmak«, »distanca« — »izranja« te se u njoj »smješta« i »ukorjenjuje« ono što je nazvano *ontološkom* odnosno *iskonskom* ili *temeljnom slobodom*. »Narav (bit) nekoga bića koje je sposobno nadilaziti vlastitu ontološku limitiranost nazivamo *duhovnom naravi*. U duhovnosti [u duhovnoj sastavnici naravi ljudskoga subjekta] smješten je ontološki temelj slobode. [...] Iz te duhovne sastavnice *ja*–subjekta »izranja« tako jedna vrsta slobode koju nazivamo ontološka.«⁹

Da bismo što bolje rasvijetlili zbiljnost iskonske slobode, nastojat ćemo je proniknuti s motrišta s kojega se pokazuje kao najočitiji pokazatelj duhovnosti ljudskog subjekta. Iz toga će postati razvidno u kojem se smislu ona može shvatiti kao »duhovni mehanizam« po kojem je takav subjekt u stanju nadilaziti vlastitu narav.

8 »L'opposition véritable joue ici entre le sujet, en tant qu'il existe selon le moment d'indétermination, d'ouverture, d'infinité propre à sa nature *spirituelle*, et le même sujet en tant qu'existant selon le moment de détermination, de finitude etc. commun à toute nature et en vertu de quoi celle-ci impose sa forme et sa loi à l'agir de son sujet«. Joseph de Finance, *Essai sur l'agir humain*, PUG, Roma, 1962, 236. Budući da većina djela autora koji se navode nisu prevedena na hrvatski jezik, citate koji se donose vlastiti su prijevodi, stoga se u bilješkama, za usporedbu, donosi i izvorni tekst.

9 »L'essence d'un être capable de se transcender est une *essence spirituelle*. La spiritualité est le fondement ontologique de la liberté. [...] La spiritualité implique ainsi une sorte de liberté ontologique [...]. Joseph de Finance, *Existence et liberté*, E. Vitte, Paris-Lyon, 1955, 63.

2. Sloboda očituje duhovnu egzistenciju ljudskoga subjekta

Nakon što je utvrđena sama činjenica slobode te je, »identificirajući« u subjektu »prostor« u kojem je ukorijenjena, omeđena u glavnim crtama njezina ontološka konzistencija, potrebno je sada u jednoj refleksivnoj analizi razmotriti pitanje: kako ljudski duh dohvaća slobodu? Pitanje može izgledati metodičke prirode, što, kako će se vidjeti, u određenoj mjeri i jest, no da bi se zadržala koherentnost analize, ne može se nikako zanemariti.

U pronalaženju odgovora na to pitanje već je polazišna točka našega istraživanja iznimno znakovita. Naime, krenuli smo od čovjeka, promatranoga u konkretnosti vlastite egzistencije, koja se na najbolji način očituje u samo njemu svojstvenoj duhovnoj tj. misaonoj djelatnosti. Stoga i odgovor na pitanje o uvjetima dohvaćanja slobode te mogućnosti njezina preispitivanja u jednoj refleksivno–eksplikativnoj analizi valja tražiti isključivo u okvirima duhovne sastavnice ljudskoga subjekta.

Već je prethodno naznačeno da se *narav* — prema svome metafizičkom shvaćanju — osim što je ograničavajući, to jest određujući čimbenik u ontološkoj strukturi nekog bića (»skućuje« *esse* na jedan *quid*), ujedno razumijeva i kao počelo njegova djelovanja.¹⁰ Ova je specifikacija od iznimne važnosti. Naime, ako smo, zbog nemogućnosti izravnog uvida u narav bića, primorani promatrati njihovo djelovanje — motriti mnogovrsne odnose koje uspostavljaju s izvanjskim svijetom — kako bismo mogli dohvatiti njihovu narav, onda je nedvojbeno da se način na koji egzistira ljudsko biće (njegova narav) najdjelotvornije pokazuje i otkriva u samo njemu vlastitoj duhovnoj aktivnosti.

Na temelju toga postaje očito da zbiljnost slobode, utemeljujući se u duhovnoj sastavnici metafizičke strukture ljudskoga bića, može biti dokučena samo i isključivo polazeći od duhovne aktivnosti subjekta.¹¹ No, budući da sloboda zajedno sa samosviješću »tvori« ono što nazivamo *dinamizmom duhovne aktivnosti* subjekta, a taj dinamizam onda očituje narav dotičnoga subjekta, iz toga proizlazi da dohvaćanje slobode, koja je i sama duhovne prirode, ne podliježe nikakvom filozofskom procesu dokazivanja. Istraživanje izvora ljudske spoznaje pokazuje kako je ljudski duh jedna zasebna i originalna stvarnost koja ne može biti izvedena iz nečega drugoga što bi bilo različito od nje same. Stoga pristup toj stvarnosti i njezino razumijevanje moguće je samo kroz i u njezinu vlastitome iskustvu, tj. u iskustvu nje same.¹²

10 O shvaćanju pojma φύσις kao ουσία kod Aristotela te o pojmu *natura* kao *essentia* u Tome Akvinskoga vidi: Aristotel, *Metafizika*, Δ, 4, 1014 b 16–1015 a 19; Toma Akvinski, *De ente et essentia*, c. I. i c. 4.

11 »U duhovnoj aktivnosti objavljuje se ontološka sloboda subjekta«. Joseph de Finance, *Metafisica della Libertà*, PUG, Roma, 1977, 54.

12 Usp. Karl Rahner, *Die Einheit von Geist und Materie im christlichen Glaubensverständnis: Schriften zur Theologie*, Band VI, Benzinger, Einsiedeln, 1965, 185–214, 203.

Dakle, u zbiljnost slobode, koja je sastavnica duhovne naravi odnosno duhovnosti ljudskoga subjekta, ljudski um ima izravan uvid. Kao takva, ona predstavlja primordijalnu činjenicu našega iskustva. Štoviše, analizirajući samo iskustvo, reflektivno se dolazi do zaključka da je sloboda, zajedno sa samosviješću, apriorni uvjet mogućnosti svakoga ljudskog iskustva. U tom smislu možemo zaključiti da realnost slobode, promišljanu s metafizičkoga stajališta, nije potrebno, niti je moguće dokazivati. Moguće ju je samo zamijetiti, te u jednoj, kako smo je prethodno nazvali, reflektivno–eksplikativnoj filozofskoj analizi demonstrirati i potvrditi. Ona, dakle, isto kao i duhovnost u kojoj je utemeljena i čiji je pokazatelj, može biti dohvaćena i shvaćena isključivo polazeći od nje same.¹³

Pošto se, kako se pokazalo, sloboda dohvaća unutar dinamizma duhovne aktivnosti kao njegova temeljna sastavnica, potrebno se sada vratiti na ono što smo prethodno nazvali »odmak« ili »interval« u subjektu između *se–se* i razmotriti ga u novonastalome kontekstu govora o slobodi kao *intencionalnom dinamizmu*.

3. U slobodi se duhovni subjekt pokazuje kao *quodammodo omnia*

Ono što nas ovdje prije svega zanima jest sam sadržaj pojmova »odmak« ili »interval«. Preciznije: nije li zapravo *ja–subjekt* u zabludi s obzirom na mogućnost *biti izvan*, dok se u stvari »kreće« zatvoren u okvirima vlastite subjektivnosti? Odnosno, ako se otvorenost kao obilježje duhovnoga subjekta pokazuje u jednom intencionalnom dinamizmu, nije li taj dinamizam možda bezrazložan, a intencionalnost¹⁴ samo prazna težnja?

Da bi se odgovorilo na ove dvojbe pomoći ćemo si jednim kratkim, ali vrlo sadržajnim tekstom Tome Akvinskoga:

Svaka je stvar po svojem materijalnom bitku, koji je ograničen materijom, samo ono što jest, kao što ovaj kamen nije drugo do ovog kamena; no po svojem nematerijalnom bitku, koji je širok i *nekako neograničen* ukoliko nije omeđen materijom, stvar nije samo ono što jest, nego je *na neki način i drugo*. Stoga, u višim nematerijalnim supstancijama [bića] jesu *na neki način sve* kao u sveopćim uzrocima.¹⁵

Posebna pozornost u ovome tekstu stavlja se na značenje i smisao izričaja »*quodammodo infinitum, quodammodo alia, quodammodo omnia*«, koji se odnose na duhovni subjekt.

13 Usp. Karl Rahner, *Temelji kršćanske vjere. Uvod u pojam kršćanstva*, prev., Željko Pavić, Ex libris, Rijeka, 2007, 61–62.

14 Intencionalnosti bi u hrvatskom jeziku odgovarao pojam *usmjerenost*. No, budući da je u filozofskom kontekstu većine jezika uvriježena latinska inačica, i mi ćemo je ovdje koristiti.

15 »Secundum esse materiale, quod est per materiam contractum, unaquaeque res est hoc solum quod est, sicut hic lapis non est aliud quam hic lapis; secundum vero esse immateriale, quod est amplum et *quodammodo infinitum*, in quantum non est per materiam terminatum, res non solum est id quod est, sed etiam est *quodammodo alia*. Unde in substantiis superioribus immaterialibus sunt *quodammodo omnia* sicut in universalibus causis«. Toma Akvinski, *In II Librum Aristotelis de Anima*, l. 5.

U vlastitoj duhovno–misaonoj aktivnosti subjekt se prepoznaje kao biće koje dohvaća bitak, i to ukoliko je on sam biće po posjedovanju bitka te ukoliko, budući da je duhovno biće, živi u neprekidnome odnosu prema bitku — u otvorenosti prema bitku. Upravo se u otvorenosti subjekta za bitak — koji omogućuje i usmjeruje čovjekovu cjelokupnu duhovnu aktivnost — očituje njegova ontološka sloboda. No, činjenica je da subjekt u svojoj otvorenosti, to jest u spoznajnoj relaciji — ali i u svakoj drugoj relaciji prema stvarnosti realno egzistirajućih pojedinačnih bića, nije vezan nužno ni za jedno od njih; u suprotnom se ne bi moglo govoriti o slobodi. Nijedna njegova relacija prema bilo kojem od pojedinačnih bića ne nosi karakter metafizičke nužnosti; subjekt u svome slobodnom duhovnom dinamizmu, bilo da je riječ o spoznajnom ili voljnom, uvijek može birati nad kojim će se stanjem stvari, odnosno objektom zaustaviti. Kao takav, on je u svojoj slobodi uvijek i prije svega otvoren prema svemu.¹⁶ Još preciznije, otvoren je prema Totalitetu bitka, jer su »neograničenost bitka i bezgranična težnja slobodnoga subjekta uzajamno proporcionalne«. ¹⁷ To znači da slobodnoj duhovnoj aktivnosti subjekta nema granica. »Pokret (usmjerenost) duha i slobode, obzor toga pokreta nema granica. Bilo koji predmet naše svijesti nad kojim se zaustavimo, [...] samo je jedan korak, jedno uvijek novo polazište toga pokreta koji vodi u Vječno i Bezimeno [Usp. Izl 3, 14].«¹⁸

Nema dakle granica ljudskomu *spoznati i htjeti, voljeti*; sve što je na obzoru bitka može biti objekt a time i cilj njegove spoznaje i voljenja. U tom se smislu duhovni subjekt očituje kao *quodammodo omnia*.¹⁹ Zapravo, granica ljudske spoznaje i htjenja jest Totalitet bitka. Stoga, jedina relacija koja se pokazuje nužnom jest upravo ona prema Bitku u punini, odnosno Totalitetu bitka. Nužnost ove relacije proizlazi iz njezina nutarnjeg konstitutivnog karaktera; ljudsko biće u svojoj duhovnoj aktivnosti otkriva naime Bitak kao ontološki temelj svakoga pojedinačnog bića, ali u istome činu pronalazi Ga također i kao temelj vlastite egzistencije

16 »Dem menschlichen Geist, obwohl er endlich ist, aber sofern er Geist ist, steht das Sein im ganzen grundsätzlich offen, Geistsein heißt, in der Offenheit des Seins stehen, im offenen Horizont des Seins überhaupt, im Ausgriff auf die unbegrenzte Ganzheit des Seins sich selbst vollziehen«. Emerich Coreth, *Was ist der Mensch? Grundzüge einer philosophischen Anthropologie*, Tyrolia-Verlag, Innsbruck, 1967, 99.

17 Juan Alfaro, *La dimensione trascendentale nella conoscenza umana di Dio secondo S. Tommaso: Il soggetto religioso. Introduzione alla ricerca fenomenologico-filosofica*, Salatiello G (Ed.), PUG, Roma, 1999, 99–138, 116.

18 »Die Bewegung des Geistes und der Freiheit, der Horizont dieser Bewegung ist grenzenlos. Jeder Gegenstand unseres Bewußtseins, der uns in unserer Mitwelt und Umwelt, sich von sich aus meldend, begegnet, ist nur eine Etappe, ein immer neuer Ausgangspunkt dieser Bewegung, die ins Unendliche und Namenlose geht«. Karl Rahner, *Erfahrung des Heiligen Geistes: Schriften zur Theologie*, Band XIII, Benzinger, Einsiedlen, 1978, 226–251, 234.

19 Duhovni se subjekt uistinu može definirati kao *quodammodo omnia*, ali, da se ne shvati krivo, potrebno je naglasiti, on je *omnia* samo *quodam modo*. »Der Geist des Menschen ist nicht unendlich im Sinne aktueller Unendlichkeit; sonst wäre er Gott. Aber er ist unendlich im Sinne eines entwerfenden Ausgriffs, einer virtuellen Unendlichkeit, die das Wesen des Geistes, auch des aktuell endlichen Geist, ausmacht«. Emerich Coreth, *Was ist der Mensch? Grundzüge einer philosophischen Anthropologie*, 96.

— *bitak postoji, biće postoji, i ja koji ga mislim zatječem se u njemu, participiram na njemu.* Stoga samo i isključivo u svojoj iskonskoj otvorenosti prema Totalitetu bitka čovjek jest ono što jest, dakle čovjek, duhovno, slobodno biće.²⁰

U tom smislu, »sloboda se pokazuje kao participacija, na način ontološke ovisnosti, na potpunoj neovisnosti Bitka u punini.«²¹ Čovjek, dakle, kao duhovno biće dobiva svoje krajnje i potpuno ontološko određenje iz posebnosti svoga odnosa s Totalitetom, s Bitkom u punini.

Na temelju ove argumentacije sada je moguće dati odgovore na prethodno postavljena pitanja.

a) Iz ovih je analiza jasno da se »odmak« ili »interval« (*se-se*) ne može nikako shvatiti kao nekakva »praznina« u subjektu. U »intervalu« između »se« kao određenosti (ograničenosti) i »se« kao neodređenosti (otvorenosti) ukorijenjeno je ono što smo nazvali *usebnost*, pravi i istinski »se«, tj. duhovnost subjekta. »Unutrašnjost, odnosno usebnost je prije svega znak jedne prisutnosti koju nikakva narav ne može nadomjestiti. Interval koji je otvoren u subjektu djelo je Bitka u punini.«²²

b) Iz rečenog je također razvidno da duhovni dinamizam slobodnoga subjekta nije nipošto bezrazložan, niti je njegova intencionalnost jedna ni u što usmjerena težnja. Dinamizam slobodne aktivnosti subjekta usmjeren je uvijek prema nečemu, prema nekom realno bivstvujućemu objektu. No, prije svega — prije usmjerenosti k bilo kojemu pojedinačnom stanju stvari — taj je dinamizam otvorenost prema Totalitetu. Pa i u trenutku u kojem se subjekt u temeljnoj otvorenosti okreće nekom pojedinačnom objektu, ta je otvorenost uvijek i istovremeno otvorenost prema svemu, te u krajnjoj liniji prema Bitku u punini, koji je ontološki temelj i stvarni iskonski izvor cjelokupne zbilje.

4. Slobodni je čin povlašteno »mjesto« očitovanja duhovnoga subjekta

Dosadašnjim analizama stvorene su pretpostavke koje sada omogućuju prelaženje na drugi vidik slobode, odnosno istraživanje u kojem se smislu ontološka sloboda postavlja kao temeljni princip, a time i iskonski uvjet mogućnosti one slobode koja je prethodno nazvana *vlastitom* ili *etičkom*. Ova se sloboda iskazuje kroz slobodno ljudsko djelovanje koje sa svoje strane nužno pretpostavlja samosvijest

20 Čovjek je duh, to jest živi svoj život u neprestanoj protegnutosti prema Apsolutnomu, u otvorenosti prema Bogu. [...] On je jedino po tome čovjek jer je uvijek usmjeren, na putu je prema Bogu, [...] on je dakle otpočetak neograničena otvorenost onoga zatvorenog prema Bogu. Usp. Karl Rahner, *Hörer des Wortes*, Kösel Verlag, München, 1971, 75–76.

21 Joseph de Finance, *Essai sur l'agir humain*, 238.

22 »L'intériorité est bien plutôt le signe d'une présence que nulle nature ne peut enclorre. L'intervalle qu'elle creuse est une capacité du Tout«. Joseph de Finance, *Existence et liberté*, 63. »Questo intervallo tra me e me costituisce la mia interiorità spirituale. Non è un vuoto, un nulla nell'essere, come il *pour-soi* di Sartre. È una presenza. Il soggetto, mediante la Totalità, è infinitamente più uno della cosa«. Usp. Joseph de Finance, *Metafisica della Libertà*, 53.

i slobodnu volju te uključuje motive kao što su ljubav, mržnja, itd. Valja pritom napomenuti da ovdje nije nikako riječ o dvjema vrstama sloboda nego samo o dva vidicima — različitim, ali nerazdjeljivim — jedinstvenoga dinamizma duhovne, slobodne aktivnosti *ja-subjekta*.²³ Nazovimo ih »negativni« i »pozitivni« vid slobode a njihovo ćemo značenje razjasniti.²⁴

U kontekstu razmatranja etičke slobode, nužno je uzeti izravno u obzir i pitanje samosvijesti, iako je ono, budući da najintimnije prožima aktivnosti subjekta, i u dosadašnjem tijeku istraživanja bilo stalno »u podlozi« pretpostavljeno.

Činjenica je da vlastito *ja* ne može biti mišljeno a da se istovremeno ne pretpostavi stvarna egzistencija subjekta; *ja* je dakle izričaj onoga subjekta koji sebe percipira bivstvujućim. To znači da *biti* ontološki *in se*, posjedovati pravi i istinski »*se*«, tj. *usebnost*, nije nikakva stvar niti narav, nego princip koji čini da narav i djelovanje, kroz koje se ona pokazuje, bude nečija narav, da pripada nekome; da bude narav i djelovanje određenoga subjekta, jednoga *ja*.²⁵ Imati, dakle, istinsko »*se*« čini da od »biti (egzistirati)«, od »misliti (spoznavati)« i od »djelovati« postane »*ja sam*«, »*ja mislim (spoznajem)*«, »*ja djelujem*«. ²⁶

Ova premisa na razini samosvijesti uvodi u samu srž problematike koja se odnosi na ono što je nazvano *pozitivnim vidom slobode*. Zamjetno je da se već pri tematiziranju iskonske prisutnosti sebe sebi, tj. u samosvijesti, očituje neovisnost i autonomija ljudskoga subjekta.

Ona je tu izražena u afirmaciji vlastitoga *ja* koji se postavlja s odmakom (oslobođen) u odnosu na sve drugo što nije *ja* (*ja — ne ja*).²⁷ Ipak, autonomija *ja-subjekta* manifestira se na još izričitiji način u njegovom slobodnom djelovanju u kojem je uz spoznajni uključen i voljni moment.

To konkretno znači da slobodna duhovna aktivnost svjedoči o posebnosti egzistencije duhovnoga subjekta, koji je, »odriješen« vlastitih naravnih ograničenja, kadar, prije svega, otvoriti se Totalitetu bitka te, na temelju te otvorenosti, sam od sebe, odnosno iz sebe pokrenuti »lanac« događaja koji imaju u njemu samome razlog i početak. On im je začetnik, autor i uzročnik.

Iz dosad rečenoga jasno se pokazuje da ono što je nazvano ontološkom ili iskonskom slobodom, koja se očituje u duhovnome dinamizmu ljudske aktivnosti, nije nikakvo postignuće subjekta. Nije ono što je subjekt sam sebi priskrbio, nego je plod njegove participacije na Bitku u punini, odnosno plod je njegovoga posebnog odnosa s Totalitetom bitka. Točnije, iskonska je sloboda ili otvorenost, kao i

23 Usp. Karl Rahner, *Temelji kršćanske vjere. Uvod u pojam kršćanstva*, 62–63.

24 Usp. Joseph de Finance, *Essai sur l'agir humain*, 199–218.

25 »Biti osoba je stoga istoznačnica za samosvijest, odnosno za samo-posjedovanje subjekta, koje se ostvaruje isključivo u spoznajnom i slobodnom odnosu prema Totalitetu«. Karl Rahner, *Temelji kršćanske vjere. Uvod u pojam kršćanstva*, 55.

26 »*Ich-Mitte* ist das *transzendente Prinzip*, das die Einheit des Bewusstseins bedingt, dem geistigen Selbstvollzug zugrunde liegt und die geistigen Akte des Erkennens, Wollens und Liebens als »*meine*« Akte entspringen lässt«. Emerich Coreth, *Was ist der Mensch? Grundzüge einer philosophischen Anthropologie*, 163.

27 Usp. Karl Rahner, *Hörer des Wortes*, 65.

samosvijest, u participiranju na Bitku u punini, na Apsolutnome, darovana subjektu kao čin milosti koji je po definiciji nezasluženi dar. To ne znači drugo nego da je subjekt takav — otvoren, što znači slobodan i svjestan — bez svoje zasluge; to je u njemu bez njega. Upravo je to smisao i razlog iz kojega je ovaj vid slobode nazvan *negativnim*.²⁸

Za razliku od ovoga, istinsko slobodno djelovanje subjekta, koji u vlastitome izboru i odluci objedinjuje spoznajni i voljni moment, na poseban je način njegovo. To slobodno djelovanje subjekta *per se*

nije više jednostavno samo plod onoga što je u njemu bez njega, dakle toga iskonskog spoznajnog dinamizma, koji je posljednja karika u lancu naravne određenosti, nego je inauguracija i početak novoga lanca koji na određen način predstavlja početak u apsolutnome smislu. Od *onoga koji je darovan* [ljudsko biće je, kako je upravo pokazano, dar], postaje *onaj koji daje*. Pokazuje [...] se dakle kadrim biti autonoman izvor daljnjih određenja [osim što je dar, čovjek je istovremeno i projekt, povjeren sam sebi na ostvarenje i usavršavanje].²⁹

Ovdje se pokazuje razvidnom nutarnja povezanost dvaju vidova slobode. Iskonska sloboda — koja se u ontološkome smislu pokazuje kao neodređenost u određenosti ili, još bolje, otvorenost u zatvorenosti — utemeljuje onu etičku u kojoj se ontološka neodređenost transformira u vlastito samoodređenje subjekta; to je u istinskome smislu njegovo djelovanje *per se*. Time duhovni subjekt nadilazi svoju narav u smislu da dominira — vlada tj. upravlja njome.

U djelovanju subjekta *per se* ogleda se pozitivni aspekt njegove slobode koji se očituje u postavljanju cilja vlastitomu djelovanju. Čovjek po svome slobodnom djelovanju bira, posežući na obzoru vrednota za jednim isključujući druge, odlučujući na taj način što od sebe želi učiniti, kakav čovjek želi biti.³⁰

Upravo se ovdje otkriva pravi razlog zbog kojega se u slobodnome ljudskom djelovanju — koje je plod intelekta i volje odnosno osobnoga izbora i odluke — prepoznaje najuzvišeniji i najpovlašteniji izričaj i pokazatelj duhovnosti onoga subjekta koji se, u refleksiji nad vlastitim djelovanjem a time i nad samim sobom, prepoznaje kao odgovorni nositelj i vlasnik svojih čina.³¹ Na taj se način refleksijom koja je prisutna u svakome činu među različitim aktivnostima (činima) sub-

28 Usp. Josef de Finance, *Essai sur l'agir humain*, 199–207.

29 »[...] n'est plus simplement le produit de l'activité naturelle de la conscience, le dernier anneau de la chaîne du déterminisme: il inaugure une nouvelle chaîne, il est une manière de commencement absolu. Da donné (à soi) il devient donnant: il se manifeste [...] de quoi être source autonome de déterminations«. Joseph de Finance, *Essai sur l'agir humain*, 229.

30 »Tamo gdje je sloboda autentično tumačena, ona se ne shvaća kao mogućnost da se može činiti ovo ili ono, već kao sposobnost da možemo odlučiti o sebi samima, odnosno o onome što od sebe želimo učiniti«. Karl Rahner, *Temelji kršćanske vjere. Uvod u pojam kršćanstva*, 65.

31 »Aber weil eine freie Entscheidung über ein einzelnes gegenständliches Gutes letztlich doch immer eine Entscheidung und eine Formung der Person selbst ist, weil in jeder Entscheidung der Mensch eigentlich *über sich selbst*, nicht über eine Handlung oder eine Sache entscheidet, darum wirkt der Mensch in seiner freien Entscheidung auf sich selbst zurück und verfügt so über die Maßstäbe seiner Liebe selbst, die sein eigenes Wesen bestimmen«. Karl Rahner, *Hörer des Wortes*, 113.

jekta uspostavlja čvrsta nutarnja povezanost, koja ukazuje na njihov zajednički ontološki temelj; on je identificiran u duhovnoj sastavnici metafizičke strukture dotičnoga subjekta. Ta se duhovna jezgra pokazuje kao osnovni princip jedinstva subjekta čija se svijest izriče u *ja*. Tako se *ja* postavlja i proteže kao »most«, povezujući dvije razine ljudskoga bića, ontološke s psihološkom, uobličujući ih u nedjeljivo jedinstvo ljudske osobe.³²

Zaključak

Slobodno djelovanje, u kojemu se na konkretan način ostvaruje otvorenost subjekta pod vidom participacije na Bitku u punini, na Apsolutnome, istovremeno upućuje na sam temelj i izvor dostojanstva i vrijednosti ljudskoga bića, ljudske osobe. Zbog posebnosti odnosa s Apsolutnim, ljudska osoba, iako ontološki ograničeno biće, nositelj je apsolutne vrijednosti te se kao takva uzdiže na »ljestvici« bitka neusporedivo iznad svih drugih bića našega univerzuma. Participacija na Bitku u punini, na Apsolutnome, oslobađa je od naravnoga određenja shvaćenoga isključivo kao skučenost, čineći je sposobnom za slobodu; čini je sposobnom preobličiti vlastitu naravnu neodređenost (otvorenost) u osobno samoodređenje.³³ Na taj se način, između Apsolutnog bitka ili, još bolje, između Osobe pisane velikim slovom i ljudske osobe pokazuje »jedna posebna bliskost, do te mjere da se nerijetko upravo u slobodi prepoznavao najjasniji i najočitiiji otisak (pečat) naše sličnosti (slike) s Bogom«.³⁴

32 »Le *je* est ce par quoi la personne se saisit du dedans selon sa subsistance singulière; le point de fuite, non pas à l'horizon objectif (Ceci contre J. P. Sartre, *Transcendance de l'Ego*, in »Recherches philosophiques«, t. 6, 1936–1937, pp. 85–123), mais au centre de la conscience et comme en arrière, vers lequel renvoient tous ses contenus. Le *je* est la traduction consciencielle de la personne«. Joseph de Finance, *Existence et liberté*, 60.

33 Usp. Karl Rahner, *Hörer des Wortes*, 115.

34 »Et puisque être esprit, c'est s'ouvrir à la Totalité, il y a, entre celle-ci et l'acte libre, une affinité la toute particulière, au point qu'on a vu parfois dans la liberté la marque la plus évidente de notre ressemblance avec Dieu«. Joseph de Finance, *Essai sur l'agir humain*, 237.

The Metaphysics of Freedom as a Basis for Ethics

Anto Pavlović*, Dalibor Renić**

Summary

Freedom permeates human existence in a most profound way such that many recognize in it the clearest and most obvious seal of likeness between man as creature and his Creator: »So God created man in his own image« (Genesis 1, 27). The aim of this essay therefore is to research and expand the issue of human freedom. However, our interest will be directed first and foremost to its metaphysical aspect. Namely, we are convinced that freedom may be understood and explained authentically only when viewed in relation to its inseparable metaphysical basis. This means that in our approach to freedom our attention shall not be directly aimed at the manner in which self-determination of the human subject occurs through his spiritual, that is, free activity, in reaching out toward the horizon of values for certain of them by excluding others, which in turn makes possible a moral judgement of his actions. Primarily, we wish to examine freedom as an original condition which makes moral activity possible and so too the establishment of ethical premises which enable one to assess an activity as being good or bad. In this respect we shall endeavour firstly to cast light on the original reality of ontological freedom through various perspectives in order to discover on these grounds the sense in which this freedom is posited as the basic condition which emerges in free human activity — in the true activity of the subject per se — and which we may call proper or ethical freedom.

Key words: spiritual subject, ontological and ethical freedom, Karl Rahner, Joseph de Finance, Emerich Coreth

* Dr. sc. Anto Pavlović, Faculty of Philosophy of the Society of Jesus in Zagreb. Address: Jordanovac 110, p. p. 169, 10 001 Zagreb, Croatia. E-mail: apavlovic2000@yahoo.com

** Dr. sc. Dalibor Renić, Faculty of Philosophy of the Society of Jesus in Zagreb. Address: Jordanovac 110, p. p. 169, 10 001 Zagreb, Croatia. E-mail: drenic@ffdi.hr